

STARIJA **PROŠLOST** GORNJE **ORAHOVICE** – PRILOZI ZA MONOGRAFIJU

Edin Šaković, prof.

SAŽETAK: U radu¹⁾ je prikazana starija prošlost naselja Gornja Orahovica, od prahistorije i antike, preko srednjeg vijeka do kraja osmanskog razdoblja. Na području Gornje Orahovice, otkriveni su tragovi prisustva ljudi još u mlađem paleolitu. Iz kasnijih razdoblja prahistorije potječe nekropola na lokalitetu Barice (eponimno nalazište grupe Barice-Gređani) i gradina na lokalitetu Arnautsko brdo, koja je bila naseljena i u rimsko doba, o čemu svjedoče ostaci građevinskog materijala, keramike i jedna ostava novca. Naselje pod imenom Orahovica datira iz razdoblja srednjeg vijeka, iz kojeg potječu materijalni tragovi i brojni toponimi. U ranom osmanskom razdoblju, Orahovica je već bila jedno od većih i značajnih naselja u nahiji Soko. Tom vremenu treba pripisati nastanak starog groblja na Blagalištu. Na prijelazu iz XVII. u XVIII. st., desile su se brojne promjene koje su dovele do stagniranja naselja i izmjene populacijske strukture (dugotrajan period ratova i krize,

1) Rad je nastao u okviru istraživačko-publicističkog projekta i snimanja dokumentarnog filma "Gornja Orahovica nekada i sada", kojeg je inicirao i finansirao g. **Vehid Osmanović**, vlasnik firme "Limorad d.o.o." i predsjednik Vijeća Mjesne zajednice Gornja Orahovica. Ovom prilikom objavljujemo jedan dio priloga za historijsku monografiju Gornje Orahovice, a cjelovito istraživanje, kako je planirano, bit će objavljen u vidu posebne publikacije.

epidemije kuge, itd.). Tokom XVIII. i XIX. st., Orahovica se oporavlja i dalje razvija, a u povijesti sela sve veću ulogu imaju članovi lokalnog begovskog roda Gazibegovića. Sa posljednjim desetljećima osmanske vlasti, Orahovica ulazi u razdoblje modernizacije koje čini novo poglavlje u historiji tog sela. Ključne riječi: Gornja Orahovica, Gračanica, prahistorija, antika, srednji vijek, osmansko razdoblje

UMJESTO UVODA

Naselje Gornja Orahovica se prostire na brdskom, odnosno brežuljkastom terenu, na području kontakta između manjih planinskih masiva Trebave i Ratiša, odnosno na južnim padinama, terasama i zaravnima brdskog lanca koji čini vododjelnicu slivova Spreče i Tinje. Prirodno-geografski uvjeti šireg područja Gornje Orahovice mogu se označiti dosta povoljnim za život ljudi, tako da nimalo ne iznenađuje podatak da je ovaj kraj bio naseljen još u prahistorijskom razdoblju. Naselje pod imenom *Orahovica* formiralo se tokom bosanskog srednjovjekovlja i od tada se kontinuirano razvija sve do današnjih dana. Vremenom, ljudi su sa brdskog terena silazili ka obodu širokog i plodnog Sprečkog polja, gdje se oformilo novo naselje, današnja Donja Orahovica.

O prošlosti Gornje Orahovice do danas je relativno malo toga napisano. U naučnoj i stručnoj literaturi najviše je pozornosti posvećeno najstarijem razdoblju, prahistoriji, što je vezano za arheološka istraživanja na području Gornje Orahovice, izvedena još prije više od pola stoljeća. Zahvaljujući tim istraživanjima, ime Gornje Orahovice možemo naći u stručnim arheološkim publikacijama, objavljivanim ne samo na prostoru bivše Jugoslavije, nego i širom Europe. Ostala razdoblja povijesti ovog sela su daleko slabije istražena. Rezultate etnoloških istraživanja na području Gornje Orahovice, odnosno etnografsku građu s područja ovog sela objavio je dr. Salih Kulenović, na stranicama ovog časopisa (1997.), a nekoliko godina kasnije pojavila se i jedna knjiga o rodoslovlju fa-

milije Gazibegovića, u kojoj se autor (Hasan Gazibegović) djelomično osvrće i na prošlost samoga naselja iz kojeg potječe njegova porodica. Određene podatke o Gornjoj Orahovici moguće je pronaći i u nekim drugim člancima, priložima i monografijama, ali su oni uglavnom fragmentarne naravi.

Sve u svemu, može se kazati da je povijest Gornje Orahovice bogata i osebujna, ali do sada nije postojala njezina sinteza, odnosno jedan jedinstven i objedinjen pregled prošlosti ovoga naselja. Stoga i ovaj rad ima primarno za cilj da prikaže bogatu historiju Gornje Orahovice, te da posluži kao svojevrsni nacrt za dalja, ozbiljnija i obimnija istraživanja.

NAJSTARIJI TRAGOVI LJUDSKOG PRISUSTVA

Najstariji tragovi boravka ljudi na širem području današnje Gračanice i čitave sjeveroistočne Bosne potječu još iz razdoblja paleolita, odnosno starijeg kamenog doba. Radi se o oruđima načinjenim okresivanjem i grubom obradom tvrdih vrsta kamena (ručnim klinovima i strugalicama), pronađenim u slojevima kvartarne ilovače. Najveća koncentracija nalazišta ovakvih predmeta zabilježena je oko ušća Usore u Bosnu i dalje na sjever i zapad – prema Odžaku, Derventi i Prnjavoru. Istočno od dobojske kotline, međutim, paleolitski nalazi su dosta rijetki. Za sada su otkriveni jedino u Krčevinama kod Male Brijesnice, zatim u jednoj pećini u Gornjim Petrovicama kod Kalesije, te u Gornjoj Orahovici, na lokalitetu Barice. Samim tim, ovaj paleolitski nalaz je utoliko značajniji. No, prije nego što se detaljnije osvrnemo na to istraživanje, zadržimo se malo na općim prirodnim i kulturno-antropološkim značajkama paleolita na prostoru sjeveroistočne Bosne.

Razdoblje paleolita – koje započinje sa pojavom razumnih ljudi i njihove materijalne kulture, još prije dva i po miliona godina i traje do, otprilike, nekih 12.000 godina prije nas – u geološkom smislu pripada epohi pleistocene.

■ ULOMCI KERAMIKE NAĐENI NA ARNAUTSKOM BRDU

na, odnosno ledenog doba. Najstariji ustanovljeni nalazi sa prostora sjeverne Bosne potječu iz mlađih faza srednjeg paleolita, otprilike od prije nekih 50.000 godina. Po svojim osobinama, tj. načinu izrade, oni pripadaju kulturi *mousterien* i vežu se za populaciju neandertalaca (*Homo sapiens neanderthalensis*), ljudske vrste koja je u to doba naseljavala ledenodobnu Europu. Gornjoj Orahovici najbliži ovakav nalaz otkriven je na lokalitetu Krčevine u Maloj Brijesnici,² dok dalje prema istoku oni za sada nedostaju. Nalaz sa Barica u Gornjoj Orahovici već pripada mlađem paleolit³ i predstavlja svjedočanstvo prodora ranih modernih lju-

di na ove prostore. Pripadnici te nove ljudske vrste (*Homo sapiens sapiens*) – inače naši neposredni preci – donijeli su na ove prostore nove, naprednije kulture, odnosno savršeniji način izrade kamenih oruđa, kojima po svojim osobinama pripada i oruđe sa Barica. U svemu napredniji i superiorniji, oni su potisnuli neandertalce, koji u tom razdoblju potpuno iščezavaju.

I neandertalci i rani moderni ljudi vodili su sličan život – bolje reći, vodili su sličnu bitku za preživljavanje, u teškim, surovim i ekstremnim uvjetima ledenog doba, kada je klima naših krajeva nalikovala današnjem krajnjem sjeveru Evrope – Laponiji i Sibiru. Služeći se analizom polena sačuvanog u tresetu, znanstvenici su još prije nekoliko desetljeća pouzdano rekonstruirali prirodni ambijent u kojem se odvijao život stanovnika sjeveroistočne Bosne prije više desetina hiljada godina.⁴ Na mjestima i prostranstvima

2 Đ. Basler, *Paleolitska stanica Krčevine u Maloj Brijesnici kod Gračanice*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XII (dalje u tekstu: ČIG), Muzej Istočne Bosne, Tuzla 1978., 5-6; Isti, *Paleolitsko i mezolitsko doba*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1984., 14.

3 Đ. Basler, *Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini*, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (dalje: PJZ), I dio – Paleolitsko i mezolitsko doba, Sarajevo: ANU BiH – CBI, 1979., 113.

4 K. Brunnacker – Đ. Basler, *Položaj sjevernobosanskog paleolitika u prirodnom ambijentu würmskog ledenog doba Jugoslavije*, ČIG, VII, 1967, 5-20.

gdje se danas nalaze šume, lugovi i livade, u ono doba se prostirala vlažna tundra sa rijetkim, kržljivim drvećem, grmljem i niskim raslinjem. Njome su se kretala krda životinja – divljih goveda, mamuta i jelena, a za njima i skupine ljudi koji su ih lovili. Lov je tada, uz sakupljanje jestivih plodova, bio osnovna ljudska djelatnost.

U stalnom kretanju za lovnim životinjama, ljudi su prelazili široka prostranstva i nisu imali potrebe za gradnjom stalnih nastambama. Na nekim su se pogodnim mjestima različite grupe kraće ili duže vremena zadržavale. Okupljeni oko vatri i u privremenim nastambama, tu su izrađivali oruđa od kremen, spremali hranu, izrađivali odjeću. Na takvim mjestima, hiljadama godina kasnije, arheolozi su otkrili njihova oruđa – svi ostali predmeti organskog porijekla, poput drveta, kosti i kože, vremenom su u kiselom ilovačastom tlu potpuno rastvoreni. Takva mjesta se u arheološkoj nauci označavaju kao paleolitske stanice. Na osnovu dosadašnjeg stupnja istraženosti, može se zaključiti da se neandertalski lovci i sakupljači iz nekog nama nepoznatog razloga nisu previše udaljavali na istok od dobojske kotline, zadržavajući se uglavnom na rubovima polja. Njihovi nasljednici, rani moderni ljudi, kretali su se puno širim prostranstvima. Kako vidimo, oni su se zadržavali i na mjestu gdje će se mnogo hiljada godina kasnije razviti Gornja Orahovica.

Paleolitsko oruđe sa Barica otkriveno je 1956. godine i to gotovo sasvim slučajno. Borivoj Čović, arheolog Zemaljskog muzeja iz Sarajeva, istraživao je tada jednu nekropolu iz mnogo kasnijeg razdoblja, kasnog brončanog doba. Na dnu jedne sonde, u sloju žute ilovače (koji se u prvi mah učinio sterilnim), na dubini od oko 0,90 m otkriven je kremen i odbitak sa nešto naglašenom nabrekinom, okvirno datiran u mlađi paleolit. Po mišljenju sarajevskog arheologa Đure Baslera – svojevremeno jednog od najvećih stručnjaka za paleolit na prostorima bivše Jugoslavije – ovaj nalaz upućuje na postojanje

nje nekog horizonta sa ostacima mlađepaleolitske stanice.⁵ Međutim, dalja istraživanja ovdje nikada nisu izvršena.⁶ Razlog je vjerovatno bio taj što su već otpočela sistematska iskopavanja na drugim, puno značajnijim paleolitskim nalazištima u sjevernoj Bosni, u koja su usmjerena i sredstva i stručni kadrovi.

Ali bez obzira na to, nalaz sa Barica predstavlja pouzdano svjedočanstvo da su se skupine paleolitskih lovaca i sakupljača kretali i ovim prostorom, vjerovatno u potrazi za lovnim životinjama, ali ne smije se smetnuti s uma ni činjenica da prostor Gornje Orahovice predstavlja i jedan od komunikacijskih pravaca koji povezuje Sprečko polje sa dolinom Tinje, koja je otvorena prema Posavini i daljim prostranstvima Panonije i Podunavlja, odakle su u sjevernu Bosnu i u kasnijim vremenima stizale nove ljudske populacije i novi kulturni izrazi. Oruđe i ostaci paleolitske stanice sa Barica, štoviše, ne moraju biti ni izuzetak u tom smislu. Zato bi u budućnosti, prilikom dubljih iskopa ili usijecanja terena kod izgradnje puteva ili stambenih objekata trebalo obratiti pažnju na sloj ilovače, u kome su česti nalazi kremenog okresa-
nog oruđa iz paleolitskog razdoblja.

Prije nekih desetak hiljada godina, nastupile su velike klimatske promjene. Došlo je do globalnog zatopljenja, koje je obilježilo kraj ledenog doba i nastupanje nove geološke epohe holocena, koja traje i danas. U prvoj, borealnoj etapi holocena, usljed naglog otopljenja i vlažne klima, širom Evrope je došlo do rasta i naglog razvoja šumskog pokrivača, koji je pokrio i naše prostore. Ovaj primarni šumski pokrivač su, u kasnijim prahistorijskim i historijskim razdobljima, ljudske populacije intenzivno iskrčivale, osvajajući nove obradive površine i pašnjake. Taj proces je na našim prostorima započeo sa nastupanjem neolita, odnosno mlađeg kamenog doba. Neolit započinje sa pripitomljavanjem

5 Đ. Basler, isto, 113.

6 Đ. Basler, *Rad na istraživanju paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini*, u: PJZ, I, 310.

životinja, pojavom stočarstva i zemljoradnje, nastankom novih tehnika izrade kamenog oruđa i početkom izrade zemljanog posuđa. Ljudi od tada grade stalna naselja i duže vrijeme se zadržavaju na istom mjestu. Najranija neolitska naselja u široj regiji javljaju se prije nekih 8.000 godina – njih su osnivali nosioci starčevačke kulture. Njihovo je prisustvo ustanovljeno na mjestu današnje Gornje Tuzle, kuda su vjerovatno doprli ili dolinom rijeke Bosne, a zatim Spreče,⁷ ili pak iz Posavine, dolinom Tinje. U srednjem i mlađem neolitu, prije nekih 6.000 godina, prostor sjeveroistočne Bosne je naseljavala dosta brojna i jaka populacija koja je pripadala vinčanskoj kulturi i koja je osnovala brojna značajna naselja širom ovog područja, od Varoši u Koraju, Matiću kod Orašja, Gornje i Donje Tuzle, pa sve do nalazišta u okolini današnjeg Doboja. Njoj je pripadalo i naselje na lokalitetu Korića Han kod Gračanice, kao i neki manji značajni i slabije istraženi lokaliteti na obodu Sprečkog polja.⁸ Na Korića Hanu je bilo važno i dugotrajno naselje, što svjedoči kulturni sloj debljine od blizu tri metra.⁹ To ne treba da čudi, jer u neolitskom razdoblju nije bilo ratova, osvajanja i nasilnog prekidanja života ljudi na jednom mjestu – tada je bilo dovoljno obradive zemlje i drugih prirodnih resursa za sve zajednice.

Da li je u ovom razdoblju bilo ljudi i ljudskih naselja i na području Gornje Orahovice? Za sada, zbog potpunog nedostatka bilo kakvih arheoloških naznaka, na to pitanje moramo dati negativan odgovor, tim više što su se neolitske zemljoradničke zajednice držale plodnih polja i zaravni u dolinama rijeka. Brdovito područje današnje Gornje Orahovice, tada vjerovatno obraslo šumom, po svoj pri-

lici ih nije mnogo zanimalo.

Međutim, prije nekih 5.000 godina, nastupile su korjenite promjene koje su označile početak novog prahistorijskog razdoblja – metalnog doba. U prvoj njegovoj fazi, eneolitu ili bakarnom dobu, snažni migracioni valovi i prodor ratničkih naroda sa istočnoevropskih stepa, tzv. Indoeuropļana, zahvatio je i naše krajeve. Ovi ratnici su se po svemu razlikovali od mirnog zemljoradničkog stanovništva: i po svojoj kulturi, i ekonomici, i načinu života, i vjerovanjima. Vrlo pokretljivi, jašući na konjima, naoružani metalnim oružjem, oni su lahko uništavali, pljačkali, protjerivali ili pokoravali mirno neolitsko zemljoradničko stanovništvo, uništivši stara naselja, poput onoga na Korića Hanu. Neolitski stanovnici ovih krajeva su vremenom bili ili istrijebljeni ili asimilirani i primorani da korjenito izmijene svoj način života i svoju kulturu. U svakom slučaju, njihova materijalna kultura potpuno iščezava, a zamjenjuju je novi kulturni izrazi, porijeklom sa sjevera. Bio je to, doduše, dugotrajan i turbulentan proces, praćen brojnim dezintegracionim i integracionim procesima, o čijem toku malo znamo. Nove etnokulturne pojave na širim prostorima od tada je karakterizirala uglavnom ekonomika, zasnovana na stočarstvu – njihovi nosioci se, tako, nisu zadržavali samo u nižim i ravnijim predjelima, nego zaposjedaju i više, brdske areale i planinska prostranstva.¹⁰

Pojedine populacije Indoeuropļana su kroz nekoliko stoljeća eneolita i ranog brončanog doba vjerovatno prolazile i preko šireg područja današnje Gornje Orahovice. Neki pouzdani tragovi za sada nedostaju, ali ako se stvari sagledaju u širem prostornom kontekstu, te u obzir uzme analogija sa susjednim krajevima i geografski, odnosno geokomunikacijski značaj Gornje Orahovice – ta se pretpostavka čini dosta izvjesnom. U susjednom naselju Vranovići je ranih 1950-tih otkrivena ostava bakarnih sjekira iz mla-

7 B. Čović, *Rezultati sondiranja na praistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli*, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, Arheologija (dalje: GZM, n.s., A.), XV-XVI, (1960-1961), 1961, 79-139.; isti, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1976., 17-18.

8 M. Kosorić, *Praistorijska naselja na području Spreče*, ČIG, XIII, 1980, 103-116.

9 Isto, 103-108.

10 B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1976., 75 i d.

đeg eneolita,¹¹ a sličan nalaz je zabilježen još 1906. godine u Donjoj Lohinji.¹²

Radilo se, najvjerovatnije, o predmetima namijenjenim trgovini, koje je neki putujući trgovac ili ljevač sakrio usljed neke nepoznate opasnosti. To je dokaz da je već u ovom razdoblju, pored kretanja većih ili manjih skupina stočara (koji su se kraće ili duže, vrijeme zadržavali na pojedinim mjestima) na ovim prostorima bila razvijena i trgovačka djelatnost. Uostalom, upravo je stočarstvo, kao privredna grana i omogućavalo najlakšu akumulaciju viška proizvoda namijenjenih razmjeni.

Eneolitski trgovci koji su se kretali ovim krajevima koristili su prirodne prometnice, dolinama rijeka i potoka i grebenima izduženih brdskih lanaca. Vrlo je vjerovatno da su neki od njih, krećući se iz doline Tinje prema srednjem i donjem dijelu Sprečkog polja i obratno – koristili i prirodni pravac od današnjih Brnjičana i Falešića, preko Moranjaka i Gornje Orahovice do u Sprečko polje. Taj put je, inače, i u kasnijim epohama korišten, na što ukazuju i neki materijalni tragovi i bogata toponomastička građa. Krećući se ovim krajevima, pojedine skupine ljudi, uočivši bojne prirodne pogodnosti prostora današnje Gornje Orahovice, odlučivali su se da trajno i ostanu na tom prostoru. O tome nam svjedoči brončanodobna nekropola Barice, na sjevernom dijelu sela i prahistorijska gradina Arnautsko brdo, na južnom kraju, odnosno na ulazu u Gornju Orahovicu iz pravca Donje Orahovice, odnosno Rijeke.

BRONČANODOBNA NEKROPOLA BARICE

Krajem 1954. godine, Ibrahim Zahirović, mještanan Gornje Orahovice, na jednoj je krčevini, na sjevernoj periferiji tadašnjeg sela – u neposrednoj blizini raskrsnice, na kojoj

se odvajala cesta za Blagalište i Falešiće, odnosno put koji je vodio prema Čekanićima i Gornjoj Lohinji – započeo izgradnju kuće. Bio je to, prema kazivanjima starijih mještana, nekada neobrađen prostor, obrastao šikarom kroz koju su bile probijene i dvije starije trase ceste. U periodu između dva svjetska rata, prostor je donekle kultiviran, iskrčen i ograđen, te zasađen šljivama. Gradeći kuću na tom mjestu, Zahirović vjerovatno nije ni slutio da će sasvim slučajno pronaći jedno od najpoznatijih arheoloških nalazišta u sjeveroistočnoj Bosni, nalazišta koje je dalo ime čitavoj jednoj kulturnoj grupi koja je još uvijek predmet istraživanja i arheoloških studija.

Prilikom iskopavanja temelja za kuću, otkopane su neobične zemljane posude sa sitnim kostima, bronzanim predmetima i ostacima paljevine. Zahirovićev komšija Hrusto Okić je prikupio dio tih nalaza, odnio ih u Gračanicu i predao kujundžiji Radetu Stojanoviću, ljubitelju i sakupljaču starina. On je o tome obavijestio dr. Stanka Sielskog iz Tuzle, istaknutog medicinskog stručnjaka i arheologa amatera, a ovaj – Zemaljski muzej u Sarajevu. Kako su u ljeto 1955. godine stručnjaci ovog muzeja vršili rekognosciranja i obilaske terena širom sjeveroistočne Bosne, nakon te obavijesti iz Tuzle, u svoj plan su uvrstili i Gornju Orahovicu. Na lokalitetu Barice su se tada pojavili Alojz Benac i Borivoj Čović, u to vrijeme još uvijek relativno mladi arheolozi, koji će kasnije izrasti u najznačajnija imena arheološke nauke i struke ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i znatno šire. Oni su obavili probno iskopavanje sa jednom sondom, u kojoj je pronađeno jedanaest paljevinjskih grobova.¹³

Rezultati probnih istraživanja pokazali su se više nego zadovoljavajućim, tako da je za narednu, 1956. godinu, planirano i sistematsko iskopavanje pod Čovićevim rukovodstvom. U međuvremenu, Zahirović je porušio novosagrađenu kuću na lokalitetu i prodao zemljište, što je olakšalo posao arhe-

11 B. Čović, *Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine*, GZM, n.s. A., XII, 1957., 245; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom II, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988. (dalje; *Arheološki leksikon BiH*), 109.

12 Č. Truhelka, *Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini*, GZM, XIX/1, 1907, 61-62.

13 B. Čović, *Barice – nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračanice*, GZM, n.s. A., XIII, 1958., 78.

olozima.¹⁴ Iskopavanjima je ustanovljeno da se nekropola prostirala na nekih 40-ak m², u obliku nepravilnog polukružnog pojasa. Iskopavanjima je otkriveno ukupno 38 paljevinskih grobova, a ako se tome pridodaju oni grobovi, iskopani prilikom gradnje kuće, krajem 1954., može se zaključiti da je na lokalitetu bilo ukupno nekih 40-50 grobova. Grobovi su sadržavali paljevinske ostatke umrlih, koji su polagani u grobnu jamu neposredno na zemlju i potom poklapani širom zemljanom posudom, sa dnom okrenutim na gore. U nekim grobovima su pronađeni i ostaci drugih, manjih posuda, stavljenih kao grobni prilog. Uz paljevinske su ostatke pronađeni i oštećeni i nagorjeli sitniji metalni predmeti, dijelovi nakita i nošnje, što upućuje na zaključak da je umrla osoba spaljivana u svojoj odjeći. Samo mjesto spališta nije otkriveno na nekropoli, nego se po svoj prilici nalazilo negdje u blizini.

Tipološkom analizom pronađenih posuda i metalnih objekata, određena je hronološka i šira kulturna pripadnost nekropole. Ustanovljeno je da ona pripada periodu kasnog brončanog doba, odnosno njegovoj fazi koja se naziva Halštad A1 (XII. st. p.n.e.). Tada se na širim prostorima srednje i jugoistočne Evrope rasprostirala jedna izuzetna prahistorijska pojava, poznata kao kultura polja sa žarama (urnama) ili *Urnenfelder kultura*, obilježena snažnim razvojem metalurgije, zanatstva i trgovine, kao i kulturnom integracijom različitih etničkih skupina na dosta velikom geografskom prostranstvu. Bio je to heterogen kulturni kompleks, u okviru kojeg se izdvajao čitav niz lokalnih i regionalnih kulturnih grupa, koje je ipak povezivala jedna zajednička osobina u oblasti duhovne kulture: obred spaljivanja umrlih i pokapanje njihovih paljevinskih ostataka u žarama, u ravnim grobovima.

Nekropola Barice u Gornjoj Orahovi-

ci je, međutim, u početku predstavljala izuzetak koji je iznenadio arheologe – naime, pepeo umrlih tu nije bio pokopan u žarama, nego položen na голу zemlju, a potom poklopljen posudom sa dnom okrenutim na gore. Zato je Borivoj Čović, nakon iskopavanja i studiranja materijala, tu nekropolu okvirno svrstao u kompleks kulture polja sa žarama, “shvaćen u širem smislu”. U godinama koje su uslijedile, na širem području sjeverne i sjeveroistočne Bosne, otkriven je čitav niz nekropola sa sličnim obredom pokapanja, koje su se najčešće označavale kao *tip Barice*. U susjednoj Hrvatskoj, pak, istovremeno su otkrivene slične nekropole u Gređanima kod Okučana, a zatim i širom Slavonije – koje su se u hrvatskoj arheološkoj nauci označavale kao *tip Gređani*. Konačno je, kasnih 1980-tih, na osnovu rezultata iskopavanja na desetinama lokaliteta i studijama pronađenog materijala, Borivoj Čović definirao posebnu kulturnu grupu, koju je nazvao *Barice-Gređani*.¹⁵

Populacija koja je činila nosioce kulturne grupe Barice-Gređani razvila se iz autohtone etnokulturne osnove ranog brončanog doba i naseljavala je prostor sjeverne Bosne, od Lijevče polja do Semberije, te južne dijelove Slavonije. Pogrebni običaji, koji su poslužili kao osnovni element kod izdvajanja ove grupe, svugdje su bili ujednačeni – umrle osobe su spaljivane, pri čemu je samo spaljivanje (kako je to i Čović zaključio, istražujući epnimno nalazište) bilo glavni dio rituala, dok je sam ukop dijela paljevinskih ostataka imao tek sekundaran značaj. U starijoj fazi kulturne grupe Barice-Gređani, od XV. do XIII. st. p.n.e., umrli su se pokapali pod veće zemljane humke – tumule, što je isto tako bio široko rasprostranjen običaj koji je na naše prostore prvi put dospio sa prodorima stepskih populacija, početkom metalnog doba. Kasnije se, u mlađim fazama, umrli pokapaju

14 Isto. Navodno su se, po Zahirovićevoj priči, “u kući stalno čuli neki čudni zvukovi” – kako to i Čović primjećuje, očito je vlasnik bio uplašen kada je saznao da mu je kuća podignuta na starom groblju

15 A. Kaljanac – E. Šaković, *Barice-Gređani: kulturna grupa kasnog brončanog doba u Slavoniji i sjevernoj Bosni*, Gračanički glasnik, XIV, 27, 2009., 80-82.

u ravnim grobovima.¹⁶

Nekropola Barice u Gornjoj Orahovici pripada mlađoj, odnosno završnoj fazi kulturne grupe Barice–Gređani, te perifernom području njenog rasprostriranja, pošto je jezgro ove kulture vjerovatno bilo s obje strane Save, između Bosanske Gradiške i Nove Gradiške u Hrvatskoj.¹⁷ Na užem području same Orahovice za sada nisu pronađeni ostaci naselja kome je ta nekropola pripadala, jer gradinsko naselje na Arnautskom brdu, na osnovu sadašnjeg stupnja istraženosti, ne bismo mogli sa sigurnošću povezati sa kulturnom grupom Barice–Gređani. Inače, o naseljima u okviru ove kulture se malo zna, ali istraženi lokaliteti u Lamincima kod Bosanske Gradiške i na području današnjeg Doboja ukazuju na činjenicu da su ta naselja bila pretežno otvorenog tipa, smještena u ravnici, što potvrđuju i novija istraživanja u susjednoj Hrvatskoj.¹⁸ Ta činjenica, pored ostalog, posredno upućuje i na zaključak da je populacija nosilaca kulturne grupe Barice–Gređani predstavljala etničku zajednicu koja je živjela u stabilnom i relativno sigurnom vremenu. S tim u vezi bi i naselje stanovnika pokopanih na Baricama trebalo tražiti negdje u zaravnima i blagim kosama na širem području sela.

Međutim, stvari su se promijenile u drugoj polovici XII. st. p.n.e., kada je nastupilo burno i nemirno razdoblje, praćeno čitavim nizom migracionih kretanja i ratničkih pohoda, na širokim prostranstvima—od srednjeg Podunavlja pa sve do istočnog Mediterana. Novi etnokulturni prodori sa sjevera

označili su i kraj kulturne grupe Barice–Gređani.¹⁹ Na njenim osnovama se formiraju nove grupe i osnivaju brojna nova naselja – pretežno gradinskog tipa. Jedno od takvih naselja bilo je i Arnautsko brdo, na južnom ulazu u Gornju Orahovicu.

GRADINSKO NASELJE ARNAUTSKO BRDO

Arnautsko brdo predstavlja uzvišenje dosta strmih strana, koje se uzdiže iznad sastava Rašljevske rijeke i Sjerkovačkog potoka i uz čije se južne, jugoistočne i istočne padine uspinje cesta iz Donje Orahovice, odnosno Rijeke prema Gornjoj Orahovici. Sami vrh uzvišenja predstavlja dosta široku i blago valovitu zaravan, pretvorenu u obradivo zemljište, dok su strme padine većim dijelom obrasle šumom. Pristup platou je najlakši iz pravca sjevera, odnosno sjeveroistoka. Pored naziva Arnautsko brdo, susreću se još i nazivi Arnautovo brdo, Bilalovo brdo i Prisjeka.²⁰

Prvi nalazi na Arnautskom brdu su zabilježeni 1954. godine, kada je jedan zemljoradnik izorao ostavu rimskog novca.²¹ Na arheološka istraživanja se, ipak, čekalo skoro trideset godina i do njih je došlo zahvaljujući prije svega Branku Vajiću, prosvjetnom radniku i arheologu-amateru iz Gračanice, koji je dugi niz godina istraživao najstariju prošlost gračaničkog kraja i u više navrata obilazio ove i druge terene. Njegova se aktivnost naročito intenzivirala nakon odlaska u penziju, te imenovanja za rukovodioca Zavičajne muzejske zbirke u nastajanju, od strane tadašnjeg Izvršnog odbora Skupštine općine Gračanica. Jedno od nalazišta, za koje se Vajić posebno interesirao, bilo je upravo Ar-

16 B. Čović, *Barice–Gređani – kulturna grupa*, Arheološki leksikon BiH, tom I, 60–61; up. B. Čović, *Kultura polja sa urnama*, na istome mjestu, 100–102; A. Kaljanac – E. Šaković, isto, 83–84 i 86–89.

17 A. Kaljanac – E. Šaković, isto, 82–83.

18 M. Đurđević, *Laminci/Barice: bronzanodobno naselje i nekropola*, Arheološki pregled, 27, 1986., 49–50; B. Bešlić, *Doboj – centar: naselje bronzanog doba*, Arheološki pregled, 8, 1966., 29–32; S. Karavanić – M. Mihaljević – H. Kalafatić, *Naselje Mačkovac–Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u Slavonskoj Posavini*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 19, 2002., 47–62.

19 B. Čović, *Barice–Gređani*, 61.

20 Na katastarskom planu 1:2.500, sekcije 6 H 21–14 i 6 H 21–24 toponimom *Prisjeka* su označene jugozapadne padine tog brda i kompleks zemljišta u njegovom podnožju na sjeverozapadu, u pravcu Sjerkovače. U *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* (tom II, str. 105), ovaj lokalitet je evidentiran kao “Bilanovo brdo” – vjerovatno je u pitanju štamparska greška.

21 E. Šaković, *Povijesni pregled arheoloških istraživanja u okolini Gračanice*, Gračanički glasnik, XII, 23, 2007., 68.

■ PLATO GRADINE ARNAUTSKO BRDO

nautsko brdo. Vajić je u periodu 1979.–1983. lokalitet obišao nekoliko puta, te prikupio dosta informacija od mještana, vlasnika zemljišta i svjedoka koji su bili prisutni i mogli znati o pronalasku novca, 1954. godine. Na njegov nagovor, 31. maja 1981. godine, lokalitet je posjetio i Branko Belić, kustos-arheolog muzeja u Doboju, koji je prikupio više nalaza keramike i zaključio da se primarno radi o prahistorijskom lokalitetu, kasnije naseljenom i u antičko doba. Desetak dana kasnije, lokalitet je posjetila i dr. Milica Kosorić iz Muzeja istočne Bosne u Tuzli, koja je poduzela sondiranje na nekoliko mjesta i naposljetku došla do sličnih zaključaka kao i Belić.²² Ulomci keramike pronađeni tom prilikom na Arnautskom brdu pouzdano su datirani u prahistorijska razdoblja, ali pronađeni primjerci su bili nedovoljno tipični i kao takvi nedostatni za bliže hronološko i kulturno određenje, pa je ovo nalazište i u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* zabilježeno

22 Podaci iz dokumentacije Zavičajne muzejske zbirke Gračanica i terenskih bilješki Branka Vajića.

no kao “bliže neodredivo”.²³

Međutim, uvidom u keramički materijal koji je prikupljen na lokalitetu prilikom nekoliko Vajićevih terenskih obilazaka, bilo je evidentno da on pripada kasnom brončanom dobu, odnosno kulturnoj grupi Vis – Pivnica. Na to upućuju karakteristični ornamenti u vidu pravolinijskih i kosih crta, valovitih cik-cak linija, te plastične trake s otiscima – kakvi se javljaju i na drugim gradinama ovog područja.²⁴ Gradina Arnautsko brdo, dakle, pripada kulturnoj grupi Vis-Pivnica, jednoj novoj kulturnoj pojavi koja se na području

23 Arheološki leksikon BiH, II, 105.

24 Također, prilikom obilaska terena, u maju 2010., na jednoj obrađenoj i zasijanoj parceli sam prikupio nešto fragmenata keramike, među njima i fragment zdjele sa uvučenim obodom, ukrašenim kosim kanelurama (tzv. turbanski obod), što je isto tako pouzdana indikacija za hronološko i kulturno određenje lokaliteta. Detaljnije podatke sam dao u posebnom prilogu koji će biti objavljen u godišnjaku Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, *Baština sjeveroistočne Bosne*, koji je trenutno u pripremi za štampu.

sjeveroistočne Bosne javlja od druge polovine XII. stoljeća p.n.e. i koja smjenjuje kulturnu grupu Barice-Gređani. Ona je isto tako pripadala krugu kulture polja sa žarama, u širem smislu, ali su kod nje bili prisutni i snažni utjecaji bosutske kulturne grupe, koja se prostirala na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema, te srednjobosanske kulturne grupe sa juga.²⁵

Ono što je karakteristično za kulturnu grupu Vis-Pivnica jeste upravo osnivanje većeg broja naselja gradinskog tipa, na dominantnim i strmim uzvišenjima, pogodnim za odbranu. Ta naselja se, pored toga, dodatno utvrđuju zemljanim, palisadnim i suhozidnim bedemima, radi što bolje zaštite.²⁶ Sve to ukazuje na opću nesigurnost koja je tada vladala u ovim krajevima, a potvrđuje to i veliki broj ostava bronzanih predmeta. One su, kao vlasništvo putujućih trgovaca i metalurga ili pak imovina pojedinaca i rodova sa ovih prostora, pred neposrednom ratnom opasnošću skrivane i zakopavane u zemlju. Takve ostave su otkrivene širom sjeveroistočne Bosne, a možemo spomenuti onu u Boljaniću,²⁷ na Monju iznad Doborovaca,²⁸ u Pašalićima kod Gračanice,²⁹ kao i u Grapskoj kod Doboja, te u Bokavićima kod Lukavca.³⁰ Ostava iz Boljanića je nešto starija, potječe iz XII. stoljeća p.n.e. i mogla bi se povezati sa propašću grupe Barice-Gređani i prodorom novih etničkih skupina sa sjevera, pod čijim se utjecajem

formirala grupa Vis-Pivnica. Ostale ostave su mlađe i potječu iz vremena u kojem se razvijala spomenuta kulturna grupa.

Veliki broj gradina i ostava ukazuje samo na jedno: razdoblje u kome su živjeli nosioci kulturne grupe Vis-Pivnica, od XI. do VIII. stoljeća p.n.e., bilo je prilično burno, nesigurno i nestabilno, obilježeno stalno prisutnom opasnošću od ratničkih napada, pljačke i pustošenja. Nosioci kulturne grupe Vis – Pivnica, po svoj prilici, nisu predstavljali neku čvršće povezanu i oformljenu etničku skupinu – bila je to prije jedna veća skupina manjih rodovsko-plemenskih zajednica, u određenoj mjeri srodnih i sa sličnom materijalnom kulturom, ali ipak samostalnih i osobenih, među kojima je svakako često dolazilo do sukoba. Svaka od tih rodovsko-plemenskih zajednica je zaposjela jedno određeno područje sa potrebnim prirodnim resursima – obradivim zemljištem, pašnjacima za stoku, drvetom i kamenim materijalom, rudištima i, naravno, izvorštima pitke vode. Središta njihovog života su bile upravo gradine, u koje su se članovi roda sklanjali u slučaju opasnosti i iz kojih su se uspješno odupirali neprijatelju. Jedna takva manja rodovsko-plemenska zajednica je živjela i na gradini, čiji se ostaci danas nalaze na Arnautskom brdu.

Negdje sredinom VIII. stoljeća prije nove ere dešavaju se značajne promjene na širim prostorima. Bio je to kraj kasnog bronzanog i početak starijeg željeznog doba. U tom periodu kulturna grupa Vis-Pivnica se gasi i nestaje, a na gotovo svim istražanim gradinama sjeveroistočne Bosne život se prekida. Neke od njih će ponovo biti naseljene u mlađem željeznom dobu, nakon više od četiri do pet stoljeća, ali je tokom starijeg željeznog doba život na ovim prostorima naprosto zamro.³¹ Šta je dovelo do depopulacije sjeveroistočne Bosne i diskontinuiteta naseljenosti u starijem željeznom dobu – u arheološkoj nauci još uvijek nije razjašnje-

25 B. Čović, *Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni*. GZM, n.s., A., XX, 1965, 86; B. Čović, *Bronzano doba*, Arheološki leksikon BiH, tom I, 21, up. B. Čović, *Kultura polja sa urnama*, na istome mjestu, 102.

26 B. Omerčević – E. Šaković, *Prahistorijske gradine na području Tuzlanskog kantona*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 9, 2008, 59-69.

27 R. Jovanović, *Dve preistoriske ostave iz severoistočne Bosne*. ČIG, II, 1958, 23-35.

28 Isto.

29 A. Benac, *Novi prehistorijski nalazi iz Bosne i Hercegovine*. GZM, n.s., IX, 1954, 163-168; up. K. Vinski-Gasparini, *Ostave s područja kulture polja sa žarama*, PJZ, III – Bronzano doba, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, 1983., 665 i Arheološki leksikon BiH, II, 106.

30 B. Čović, *Preistoriski depo iz Lukavca*, GZM, n.s., A., X, 1955, 91-102.

31 B. Čović, *Željezno doba*, Arheološki leksikon BiH, tom I, 24.

no. Nešto se tada zbilo na ovim prostorima što je dovelo do zamiranja svih dotadašnjih naselja. Bilo je pretpostavki da se to možda može povezati sa ratovanjima ili neprijateljskom invazijom: period propasti kulturne grupe Vis–Pivnica je obilježen posljednjim horizontom ostava (tzv. horizont Matijeveći), a na dva mjesta – u Gornjoj Tuzli i u Tešnju – nađeni su skeletni grobovi, inače karakteristika srednjobosanske kulturne grupe. Možda su uzrok i neke masovne epidemije, a spominje se i naglo pogoršanje klime koje je upravo u to doba uslijedilo na širim europskim prostorima.

Bilo kako bilo, u ovom je razdoblju najvjerovatnije opustjelo i gradinsko naselje na lokalitetu današnjeg Arnautskog brda. Da li je ono bilo ponovo naseljeno i u mlađem željeznom dobu, za sada ne možemo sa sigurnošću potvrditi – nalazi karakteristične latske keramike, koju na naše prostore u IV. stoljeću p.n.e. donose Kelti, a prihvataju autohtone etničke zajednice, na Arnautskom brdu nisu utvrđeni. No, ipak bismo to mogli barem pretpostaviti, jer na to posredno ukazuje činjenica da su Rimljani, po konačnom umirenju ovih prostora, zaposjeli lokalitet Arnautskog brda, izgradivši na njemu neku manju vojnu utvrdu. To je potpuno u skladu s njihovom politikom raseljavanja domaćeg autohtonog stanovništva sa gradina i prirodno-utvrđenih pozicija u doline i otvorenije prostore, pri čemu su na nekim od tih gradina podigli vlastita utvrđenja kojima su kontrolirali domaće stanovništvo. Čini se da je tako bilo i u slučaju Gornje Orahovice, jer da su Rimljani bili motivirani isključivo topografskim i geostrateškim razlozima, izabrali bi neko od susjednih većih i dominantnijih uzvišenja (poput susjednog brda Krčevine, na primjer).

RIMLJANI NA PROSTORU GORNJE ORAHOVICE

U predrimsko doba, šire područje sjeveroistočne Bosne je pripadalo narodu po imenu Breuci, jednoj od najznačajnijih etno-politič-

kih zajednica na prostoru Panonije.³² Breuci su pružili snažan otpor rimskim osvajačima 12.–11. godine p.n.e., zbog čega su pretrpjeli golema pustošenja i pokolje, a nakon poraza i teške odmazde (skoro svi njihovi odrasli muškarci su prodani u roblje). Jedva petnaest godina kasnije, Breuci su bili među glavnim nosiocima velikog panonsko-dalmatinskog ustanka, koji je trajao tri godine i koga su tadašnji rimski hroničari ocijenili kao *“najteži od svih vanjskih ratova poslije Punskih”*. Uz angažiranje golemih vojnih snaga i mnoge krvave bitke, Rimljani su konačno ugušili taj ustanak.

Pacifikacijom pobunjenih područja provincije Ilirik, koja je tada podijeljena na dvije nove provincije–Dalmaciju i Panoniju – Rimljani su poduzeli brojne korake u učvršćivanju svoje vlasti i sprječavanju budućih pobuna. Kroz ustanička područja su izgrađene brojne ceste, te podignuta mreža vojnih logora, utvrđenja i stanica kojima su domaći stanovnici držani u pokornosti. Novosagrađene ceste su, pored svoje vojne uloge, imale i golemog značaja u privrednom razvoju zemlje. Cestama su se kretale robe, ljudi, ideje. Podizala su se nova, gradska naselja, doseljavali su se kolonisti iz svih dijelova Rimskog carstva i zaživljavale sve tekovine antičke kulture i civilizacije. Breuci su, izgubivši samostalnost, nastavili živjeti kao domorodačka zajednica (*civitas peregrinae*), koja je Rimljanima, pored brojnih poreza, davala i velik danak u krvi – breučko muško vojnosposobno stanovništvo je novučeno u rimske augzilirne jedinice i upućivano na vojnu službu širom Rimskog Carstva. Oni koji bi preživjeli dvoipoddecenijsku vojnu službu i vratili se u zavičaj, bili bi po običajima i načinu života već pravi Rimljani, a mnogi su kao nagradu za vojnu službu dobivali rimsko građanstvo. Oni su bili glavni nosioci romanizacije među svojim sunarodnjacima i najčvršći oslonac rimske vlasti.

32 E. Šaković, *Breuci – najstariji imenom poznati stanovnici sjeveroistočne Bosne*. Gračanički glasnik, XIII, 28, 2009, 12–23.

A kada je, pak, na samom početku III. stoljeća, ukazom cara Karakale, svaki slobodan stanovnik Carstva dobio status rimskog građanina, otvoren je put još intenzivnijoj i masovnijoj romanizaciji, te se autohtone narodnosne zajednice sa ovih prostora postupno utapaju u rimsko provincijalno stanovništvo.

Što se tiče šireg prostora današnjeg gračaničkog kraja, pa i doline Spreče u cjelini – tragovi naseljenosti iz rimskog doba su poprilično oskudni. Izgleda da u unutrašnjosti tog prostora nije bilo intenzivnije urbanizacije.³³ Najbliže poznato rimsko gradsko naselje bilo je ono koje se razvilo oko vojnog logora – castruma na mjestu današnjeg Doboja, pored kojeg je, dolinom Bosne, prolazila i jedna rimska cesta.³⁴ Također, uz rijeku Drinu je vodila jedna od značajnijih rimskih cestovnih komunikacija koja je povezivala grad Domaviju, odnosno rudarsku oblast Argentariju (područje današnje Srebrenice), sa panonskim gradom Sirmijem (današnjom Sremskom Mitrovicom)³⁵ – ondašnjim regionalnim centrom i provincijskim središtem, koje će se u kasnoj antici razviti u jedan od najvažnijih gradova cijeloga Rimskog Carstva. Sirmiju je, zapravo, gravitirao cjelokupan prostor sjeveroistočne Bosne.

Dolina rijeke Spreče je u pogledu nalaza iz antičkog doba poprilično slabo istražena. Do danas je na cjelokupnom prostoru, od klisure nadomak Doboja, pa sve do njenog izvorišnog dijela, otkriveno svega nekoliko arheoloških lokaliteta i nalaza iz razdoblja rimske vlasti, a jedan od takvih lokaliteta jeste i Arnautsko brdo u Gornjoj Orahovici. To bi moglo navesti na krivi zaključak – da ovi krajevi u antičko doba nisu gotovo ni bili

naseljeni. Ali činjenica da je taj prostor, sa izuzetno povoljnim prirodno-geografskim uvjetima, bio relativno gusto naseljen i u ranijim, prahistorijskim razdobljima – upućuje nas da oskudne arheološke nalaze ipak pripisemo ruralnoj kulturi življenja, koja je sama po sebi ostavljala malo materijalnih ostataka i tragova u okolišu. Kao što nam to svjedoče antički pisci, panonski su narodi – s motrišta antičke mediteranske kulture i civilizacije – živjeli dosta bijedno, u razbijenim i rastrkanim seoskim zajednicama.³⁶ Njihove kuće su bile od lakog materijala, drveta i zemlje, pa je i sasvim razumljivo da od njih nisu ostali nikakvi značajniji ostaci. No, sporadični skupni i pojedinačni nalazi rimskog novca ukazuju da je života na tim prostorima itekako bilo.

Lokalitet Arnautsko brdo, kako rekosmo, jedan je od rijetkih u arheološkoj literaturi evidentiranih lokaliteta s prostora sjeveroistočne Bosne na kojima su ustanovljeni nalazi iz antičkog perioda. Radi se o fragmentima rimske keramike i građevinskog materijala iz antičkog vremena – ulomcima opeke, ostacima krečnog maltera i rasutog kamenog materijala. Vjerovatno je dobar dio ovih nalaza vremenom ispran niz padine lokaliteta, djelovanjem erozivnih sila. Kao što smo već kazali, ovdje je bila podignuta neka manja vojna utvrda, najvjerovatnije odmah nakon smirivanja Panonsko-dalmatinskog ustanka, 6.–9. godine n.e. Ona je postojala barem sve do III. stoljeća, što svjedoči i značajan numizmatički nalaz koji je, na žalost, u međuvremenu propao. Radi se o ostavi novca koju je 1954. godine izorao zemljoradnik Mujo Hatunić upravo na Arnautskom brdu.

Prema podacima koje je od svjedoka pronalaska i vađenja novca prikupio Branko Vajić, u ostavi se nalazilo nekoliko kilograma srebrnog i bakarnog novca, po slobodnoj procjeni negdje oko 1.500 primjeraka. Pronalazač je sav novac podijelio s rodbinom i rasprodao u Tuzli privatnim kolekcijama.

33 B. Omerčević, *Posljedice Batonovog ustanka: odrazi na tlu sjeveroistočne Bosne*, Gračanički glasnik, XIV, 28, 2009., 57–58.

34 E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1960, 45.

35 Isto, 74–75; I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (III): Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XIX/17, Sarajevo 1981., 125–197.

36 Appian, *Illyrica*, IV, 22; Cass. Dio, XLIX, 36, 2–4.

onarima i zlatarima. Zahvaljujući tadašnjem predsjedniku Sreskog narodnog odbora Gračanica, Asimu Dževdetbegoviću, pet primjeraka je bilo sačuvano u Gračanici, u zbirci osnovne škole “Mitar Trifunović Učo” (danas Druga osnovna škola). Međutim, kako su se ti novčići zajedno sa drugim arheološkim predmetima nalazili u običnoj školskoj vitrini, bez nadzora i zaštite, neki od učenika su ih u međuvremenu ukrali i svi kasniji pokušaji da im se uđe u trag su ostali bezuspješni.³⁷

Od tih pet primjeraka, prema sačuvanom inventaru, jedan je identificiran kao novac Gaja Julija Cezara, jedan Antonija Pija, dva novčića sa likom Faustine Starije, te jedan novčić cara Septimija Severa. Ostava bi se, na osnovu toga, mogla datirati u III. stoljeće, inače razdoblje u kome ovakvi nalazi nisu rijetkost. Bilo je to vrijeme kada je, pokušavajući ublažiti finansijsku krizu, car Septimije Sever obezvjeđivao novac oduzimanjem udjela plemenite kovine. Stariji novac se tako pretvarao u blago i zakopavao u zemlju. To bi moglo biti i jedno od objašnjenja ove ostave. No, čini se da bi se nalaz novca s Arnautskog brda mogao povezati s nečim drugim – naime, u blizini rimskog kastruma kod Doboja također je (1969.) otkrivena veća ostava novca, od kojeg najmlađi primjerci potječu iz III. stoljeća. Gojko Kraljević, koji je ostavu obradio i publicirao, ponudio je dosta privlačno objašnjenje – naime, car Aleksandar Sever je u svom pohodu protiv Perzijanaca, 231. godine, poveo i dio trupa iz garnizona u iliričkim provincijama, te bi i spomenuta ostava vjerovatno predstavljala skrivenu ušteđevinu nekog vojnika, upućenog na taj pohod – koji se s njega nikada nije vratio.³⁸ Isto to objašnjenje bi

mogli prihvatiti i za izgublenu ostavu sa Arnautskog brda. Kada su rimske vojne jedinice napustile lokalitet Arnautskog brda, nije poznato. No, po svoj prilici, burni događaji, krize i provale barbarskih naroda koji su uslijedili u razdoblju kasne antike, od IV. do VII. stoljeća, zameli su tragove antičkog života na ovim prostorima. .

SREDNJI VIJEK – FORMIRANJE NASELJA ORAHOVICA

Iako tragovi naseljenosti na području Gornje Orahovice datiraju još iz prahistorije, naselje pod imenom *Orahovica*, koje u kontinuitetu živi, razvija se i širi sve do današnjih dana – nastalo je u razdoblju srednjeg vijeka, kad i većina drugih naselja na području općine Gračanica. Pod tim imenom, ono se prvi put spominje u najranijim osmanskim defterima i to kao jedno od većih i razvijenijih naselja u okruženju. Ime je, pak, dobila po nekada raširenim šumama divljeg oraha, kao i brojna druga naselja u Bosni i Hercegovini i širom južnoslavenskog prostora – Orahovice, Orahovci, Orahovljani, Orahova, Orašja i Orašci.³⁹

Razdoblje srednjeg vijeka na našim prostorima započinje avarsko-slavenskom invazijom i propašću antičke civilizacije, početkom VII. stoljeća. Na prostore sjeveroistočne Bosne su u prethodna dva stoljeća prodirali pljačkaški odredi raznih barbarskih plemena: Huna, Gota, Gepida i Langobarda, pred kojima je antičko iliro-romansko stanovništvo ovih krajeva bježalo dublje ka jugu. Od kraja VI. i početkom VII. stoljeća, zadnji val ovih barbara, sastavljen od Avara i Slavena, trajno je zaposjeo plodna područja i doline u sjevernoj Bosni, stapajući se sa preostalim autohtonim i zatečenim stanovništvom. Kroz nekoliko narednih stoljeća, prekrivenih neprozirnim velom nedostatka historijskih izvora, na širim su se prostorima Bosne odvijali složeni procesi oblikovanja narodno-sno-političkih zajednica i teritorijalnih cjeli-

37 Podaci iz bilješki sačuvanih u ostavštini Branka Vajića u Zavičajnoj zbirci Gračanica. Vajić je 1980. objavio i jedan novinski članak o ovom arheološkom nalazu (Branko Vajić: Rimski novac u Gornjoj Orahovici, *Delegatski bilten*, br. 61/62, Gračanica, 15. maj 1980, 15).

38 G. Kraljević, *Skupni nalaz rimskih carskih denariusa u Usori kod Doboja*, GZM, XXVII-XXVIII, 1972./1973., 300-301.

39 P. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga, Zagreb: JAZU, 1972., 562.

na, koje se u historijskim izvorima pojavljuju – kao već odavno oformljene – u razvijenom srednjem vijeku, od XII. do XIV. stoljeća.

Najraniji srednjovjekovni stanovnici ovih prostora u početku su vjerovatno činili manje i dosta samostalne rodovske zajednice, koje se vremenom međusobno zbližavaju, kako krvno-srodničkim vezama, tako i političkim povezivanjem i organiziranjem, a također i širenjem kršćanstva. Najraniji stupanj političke organizacije na teritorijalnom principu bile su *župe*, koje se dugotrajnim procesima integracije udružuju u šire državno-pravne zajednice, nazvane *zemljama*. Jedna od takvih ranosrednjovjekovnih zemalja bila je i Usora, koja se od doline istoimene rijeke proširila daleko na istok, obuhvaćajući i znatan dio doline Spreče, te obuhvaćajući i širi prostor današnje Gornje Orahovice. Usora je, inače, dosta rano ušla u sastav bosanske srednjovjekovne države, ali je još dugo vremena zadržala svoj identitet, osobenost i institucije.⁴⁰

Od kada tačno datira srednjovjekovno naselje *Orahovica*, to za sada nismo u mogućnosti precizno utvrditi. Materijalni ostaci su prilično rijetki i neistraženi, dok pisanih izvora uopće nema. Na području Gornje Orahovice, koliko se zna, nema srednjovjekovnih stećaka, što ne znači da ih u prošlosti nije bilo. Tako je, izgleda, postojala jedna srednjovjekovna nekropola na lokalitetu zvanom Greblje. Tu se, na površini od oko sedam duluma, prostirao veći broj grobova, orijentiranih u pravcu istok-zapad, koji su bili okruženi klesanim kamenim pločama, debljine nekih 10-15 cm. Groblje je dobro upamtio mještanin Gornje Orahovice Mustafa Mujić, u narodu poznat i po nadimku Musto Kašikar, koji je rođen 1903. godine. On je prije nekih tridesetak godina o tome pričao Branku Vajiću. Prema njegovom kazivanju, narod je poštovao to mjesto i na grobove ostavljao sadaku. No, vlasnik njive, na

kojoj su se nalazili ti grobovi, oko 1935. godine, povadio je i porazbijao ploče i kamene oko grobova, nasuvši njima lokalni put.⁴¹ Podatke o ovome mezarju bilježi i dr. Salih Kulenović.⁴²

Iako su podaci o tom lokalitetu prilično nejasni, može se ipak zaključiti kako se tu vjerovatno radilo o nekropoli grobova sa kamenim vijencom.⁴³ Na širem području sjeveroistočne Bosne evidentirano je više srednjovjekovnih nekropola ovoga tipa, a jedna od njih je – u Jelovče Selu kod Gradačca – i arheološki ispitana.⁴⁴

Iz srednjeg vijeka na području Gornje Orahovice potječu brojni do danas sačuvani toponimi – nazivi zemljišta, brda, šuma, izvora i potoka. Jedan od njih, naziv starog mezarja *Kapenjak*, možda svoje korijene vuče iz ranog srednjeg vijeka, odnosno predkršćanske paganske kultne tradicije. Etimološki, ovaj naziv je blizak staroslavenskoj riječi *капъ*, inače avarskog porijekla, koja je označavala pagansko svetište ili drvenog idola.⁴⁵ Toponim *Kapak* ili *Kapenjak* nije rijedak i uglavnom se veže upravo za stara mezarja, locirana na uzvišenjima ili u blizini raskršća starih puteva. Susrećemo ga i u nekim susjednim selima – Čekanićima, Gornjoj Miričini, Falešićima, Seoni, Sladnoj itd.⁴⁶ Ovamo vjerovatno spada i *Zmajevac*, koji čuva uspomenu na drevnu staroslavensku mitologiju. Naziv *Zmajevac* označava mjesto na kojem su živjeli zmajevi, a to su izvori i vrela izvan naselja.⁴⁷ Dosta toponima sa kulturnom sadr-

41 E. Šaković, *Steći u okolini Gračanice*, Gračanički glasnik, IV, 12, 2001., 12-13.

42 S. Kulenović, *Različita etnološka grada s područja Gračanice: Gornja Orahovica*, Gračanički glasnik, II, 3, 1997., 63.

43 M. Gavazzi, *Stone-encircled Graves in Bosnia-Herzegovina*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, III, 1, Sarajevo 1965., 188-193.

44 Arheološki leksikon BiH, II, 77.

45 P. Skok, *Etimologijski rječnik*, 38.

46 R. Djedović, *Dovište na Ratišu kod Srebrenika*, u: S. Kulenović – R. Djedović – E. Mutapčić, *Srebrenik: historijsko-etnografske skice*, Srebrenik: Centar za kulturu i informisanje, 2007, 72.

47 S. Zečević, *Mitska bića srpskih predanja*, Beograd:

40 P. Anđelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo: Svjetlost, 1982., 9-4 i 142-172.

žinom nalazimo i na prostoru Ratiša, kao i brda Hotilj ili Hotijelj (k. 518), južno od Gornje Orahovice, koje i samo nosi interesantan naziv čije je porijeklo teško odgonetnuti.⁴⁸

Srednjovjekovne su starosti i brojni drugi toponimi. Izvor *Djedova voda*, između Dobrnjića, Husamovića i Avdića, te veći kompleks zemljišta *Djedovača* kod Husamovića, možda upućuju na djeda ili dida, poglavara heretičke Crkve bosanske. U blizini su i zemljišta *Selišta*, *Potkućnice* i *Krčevine*, kao i dva lokaliteta s nazivom *Straža*. Iznad Potkućnica je i spomenuti Zmajevac. Nešto dalje su i *Salakovica*, te potok *Sjerkovača*. Na srednjovjekovno predislamsko stanovništvo podsjećaju toponimi *Ratkovica* i *Đurđuša*, a srednjovjekovne je starosti možda i toponim *Predovac*. Vjerovatno se i toponim *Deseci*, između Gornje Orahovice i Moranjaka, može povezati sa srednjim vijekom i feudalnom tradicijom.

U čijem se posjedu Orahovica nalazila u srednjem vijeku, nije poznato. U oblasti Usore najveće posjede su imali bosanski vladari iz dinastije Kotromanića, gospodari srednjovjekovnih gradova Srebrenika i Sokola. Na njih i danas podsjećaju brojni toponimi širom gračaničkog područja i sjeveroistočne Bosne.⁴⁹ No, bilo je tu i nekoliko usorskih velikaša. Jedan od njih je bio i Tvrtko Čekanović, vojvoda od Usore, koji se spominje kao svjedok u vladarskim poveljama iz prve polovice XIV. stoljeća i sa čijim se prezimenom dovodi u vezu naziv, Gornjoj Orahovici susjednog sela – Čekanića.⁵⁰ U tom slučaju, možda je i sama Orahovica pripadala toj velikaškoj porodici.⁵¹

Vuk Karadžić – Etnografski muzej, 1981, 67.

48 R. Djedović, isto, str. 71-73.

49 R. Djedović, *Srednjovjekovne feudalne familije iz okoline Gračanice*, Gračanički glasnik, I, 2, 1996, 10.

50 V. Skarić, *Stara bosanska vlastela u današnjoj toponomastici*, Glasnik Geografskog društva, 7-8, Beograd, 1926., 126.

51 Ranije se, inače, smatralo da ne postoje potvrde o srednjovjekovnoj starosti Čekanića, odnosno da se to selo ne spominje u najranijim osmanskim popisnim defterima iz prve polovice XVI. stoljeća. Radilo se, me-

No, bilo kako bilo, život srednjovjekovnog stanovništva ovih krajeva odvijao se u sjeni dva ne tako daleka srednjovjekovna utvrđena grada – Sokola i Srebrenika, te ratova bosanskih vladara sa ugarskim kraljevima, a kasnije i sa Osmanlijama.⁵² Srebrenik je, inače, dugo vremena bio ugarsko uporište iz kojeg je njihova vojska prodirala ka unutrašnjosti Bosne. Moguće je da je tom prilikom dolazilo i do pustošenja i stradavanja stanovništva u Orahovici, tim prije što preko ovog sela vodi prirodni komunikacijski pravac koji veže dolinu Tinje sa Sprečkim poljem.

RANO OSMANSKO DOBA

Najraniji osmanski prodori na tlo sjeveroistočne Bosne potječu iz prve polovice XV. stoljeća, u vrijeme rasplamsavanja međusobnih velikaških borbi u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, u koje su se sve otvorenije miješale i susjedne sile – Ugarsko kraljevstvo, te Osmansko carstvo. Godine 1426. Osmanlije su prodirale i do pod zidine srednjovjekovnog grada Srebrenika. Takvih je prodora bilo i kasnije, a njihovi nosioci su bile akinđije – lahka konjica koja je upadala duboko u neprijateljski teritorij, pustošeći, pljačkaju-

đutim, o svojevrsnoj zabludi, odnosno o pogrešnom čitanju toponima, što je – u osmansko-turskom jeziku i pismu bez dijakritičkih znakova – relativno čest slučaj. Novija istraživanja ukazuju da ime sela koje je ranije iščitavano kao *Hranča Rika* zapravo treba čitati kao *Čekanić Rika*. Na taj način je riješeno i pitanje ubikacije tog mjesta, te potvrđeno srednjovjekovno porijeklo tog ojkona, koji se vjerovatno može – kako je to i Skarić pretpostavljao – povezati s velikaškom porodicom Čekanovića (op. v. R. Djedović, *Urbane prilike i razvoj naselja u nahijama Srebrenik i Jasenica tokom XVI i početkom XVII stoljeća*, u: *Srebrenik: historijsko-etnografske skice*, 21; R. Djedović, *Historijsko-etnografske crte iz Čekanića*, na istome mjestu, 97 i d.

52 P. Živković, *Usora i Soli – poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV stoljeću*. ČIG, XV, 1984., 33-45; B. Nilević, *Srebrenik u srednjem vijeku na historijskoj sceni*. Biljeg Srebrnika, 1, 2003., 49-63; S. Jalimam, *Srednjovjekovna historija Srebrenika*. Biljeg Srebrnika, 2, 2004., 25-45; E. Mutapčić, *Srednjovjekovni Srebrenik*. U: *Srebrenik: historijsko-etnografske skice*, 109-125; S. Jalimam, *Srednjovjekovni grad Sokol*. (Prilozi za studiju). Gračanički glasnik, VII, 11, 2001., 60-67.

ći i ubijajući sve pred sobom. U velikoj ofanzivi 1463. godine, ogromna osmanska vojna sila, koju je predvodio lično sultan Mehmed II. Osvajač, u potpunosti je zaposjela i prostore Usore, pa tako i gračaničko područje sa selom Orahovicom.

Međutim, već u jesen naredne godine, ugarski je kralj Matija Korvin preoteo Osmanlijama najveći dio sjeveroistočne Bosne, organiziravši na tom prostoru Srebreničku banovinu, kao neku vrstu isturene vojne krajine koja je trebalo da štiti matični ugarski teritorij od daljih osmanskih osvajanja. Središte banovine je bio utvrđeni grad Srebrenik, a u njen sastav je ulazio i grad Soko – baram u kasnijem periodu njenog postojanja. Na jugu se ona prostirala sve do Spreče, tako da je i šire područje Orahovice ulazilo u njen sastav. Srebrenička je banovina trajala gotovo punih šest desetljeća.⁵³

Kao odgovor na ugarsko formiranje Srebreničke banovine, Osmanlije su na području oko gradova Maglaja, Tešnja i Doboja formirali tzv. obnovljeno Bosansko kraljevstvo, a upravu nad njim su povjerali potomcima Radivoja Kotromanića, gospodara grada Sokola kod Gračanice i brata bosanskog kralja Tomaša.⁵⁴ Ima pretpostavki da je i sam grad

Soko ulazio u sastav te vazalne kraljevine,⁵⁵ sve do njenog ukidanja 1474. godine, kada ga – kao i Tešanj – zaposjedaju Mađari. Malo je historijskih izvora koji govore o tom razdoblju, ali se može naslutiti da je to bio period gotovo stalnih ratovanja i čarkanja. Pojedini utvrđeni gradovi su prelazili iz ruke u ruku, a sve je to moralo biti praćeno velikim pustošenjima, koji su doveli do depopulacije pojedinih naselja. Iz Orahovice je također nestalo dosta stanovništva, bilo da je stradalo, bilo da je izbjeglo na sjever, u sigurnije krajeve.

Osmanlije su Srebreničku banovinu konačno osvojili oko 1520. godine, zauzevši Srebrenik, dok je malobrojna posada utvrđenog grada Sokola zapalila utvrdi i povukla se na sjever.⁵⁶ Šest godina kasnije – bitkom na Mohačkom polju – konačno su zapečatili sudbinu Ugarske. Granica je tada pomjerena daleko na sjever, a na ovim je prostorima zavladao dugotrajan period mira, obnove i napretka.

Novoosvojene krajeve bivše Srebreničke banovine Osmanlije su pripojili Zvorničkom sandžaku, podijelivši ga na nahije – manje upravno-administrativne cjeline koje su odgovarale bosanskim srednjovjekovnim župama, a najčešće su i bile njihov izravni nastavak.⁵⁷ Orahovica je pripojena nahiji Soko, čije je središte bilo podgrađe (varoš) istoimenog utvrđenog grada. Orahovica je činila i najistočnije naselje te nahije, jer su susjedna sela – Čekanić Rika (današnji Čekanići) i Moranjak (današnji Moranjci) pripadali nahiji Jasenica, dok je Miričina pripadala nahiji Smoluća.

Najveći dio starog srednjovjekovnog stanovništva Orahovice u prijelaznom je periodu, čini se, stradao ili izbjegao na sjever. Na

53 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo: Svjetlost, 1975., 36–40 i 46–48; B. Nilević, *Sjeveroistočna Bosna u tokovima europske srednjovjekovne povijesti. Prilog historiji Srebreničke banovine*. Bosna fanciscana, IV, 6, Sarajevo 1996., 116–122; E. Mutapčić, *Srebrenička banovina – nastavak kontinuiteta bosanskohercegovačke državnosti ili ne?* (Povodom 540 godina od nastanka Srebreničke banovine). Biljeg Srebrnika, 4, 2006., 104–110.

54 Teritorij obnovljenog Bosanskog kraljevstva se protezao između gradova Doboja, Tešnja i Maglaja, pa možda još i sjevernije, odnosno na teritoriji koja je i ranije pripadala kući Kotromanića, a kojom je do 1463. gospodario Tomašev brat Radivoj. Na čelo tog kraljevstva postavljen je Radivojev sin Matija. On se na čelu te male vazalne teritorije nalazio do iza 1467. godine, dok se 1471. spominje kao kralj neki Matija Šabančić, a potom Matija Vojsalić, jedan od članova kuće Hrvaćinića. Zbog njegovog pokušaja da se približi Ugarskoj, Osmanlije su 1476. likvidirali tu vazalnu kraljevinu, osvojivši šest gradova na njenom teritoriju (S. Čirković, *Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463. godine*, Istorijski glasnik, 3, Beograd 1954., 123–131; up. H. Šabanović,

Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela, Sarajevo: Svjetlost, 1982.2, 48–49; up. A. Handžić, isto, 38–40).

55 A. Handžić, *Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka*. Radovi, III, Simpozij *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Muzej grada Zenice, Zenica 1973, 388.

56 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 45–49.

57 Isto, 49 i d.

opustjela ognjišta Osmanlije tada naseljavaju vlaško stočarsko stanovništvo iz južnih pasivnih krajeva istočne Hercegovine, Crne Gore i Raške, dodijelivši mu posebne poreske povlastice i dopustivši da zadrži vlastitu organizaciju. Već iz 1528. godine potječe i prvi osmanski popisni defter, u koji su upravo popisani novodoseljeni Vlasi. U Orahovici je tada popisano 45 vlaških domova, od čega je 20 njih bilo muslimanskih. Među njima je bio i jedan akindžija (Mubarek). Orahovica je postala i sjedište kneza – poglavara svih Vlaha u nahiji Soko. U prvoj polovini 16. stoljeća, u Orahovici je živio knez Radica, koji je uživao i manji feudalni posjed – timar.⁵⁸

Iz godine 1533. sačuvao se jedan sumarni popis – ovaj put ne Vlaha koji su uživali poreske povlastice, nego stanovništva koje je plaćalo puni porez – dakle i starosjedilaca, ali i onih Vlaha koji su, zbog širenja granica na sjeveru, izgubili poreske povlastice. Te godine Orahovica je brojala 49 domova regularnih poreskih obveznika, od toga 27 muslimanskih, te se ubrajala u veća naselja nahije Soko.⁵⁹ Godine 1548. u selu je evidentirano 59 domova poreskih obveznika, a od toga čak 50 muslimanskih.⁶⁰ Vidi se, dakle, da je proces islamizacije bio veoma izražen. Godine 1604., od kada datira i posljednji sačuvani poreski defter, Orahovica je brojala 72 doma, a od toga je bio svega jedan nemuslimanski.⁶¹

Treba napomenuti da broj domova iskazan u ovim popisima nije i stvarni ukupni broj kuća u selu, pošto su tu evidentirani isključivo poreski obveznici. Međutim, u selu

je sigurno živio još jedan određen broj ljudi koji su zbog službe u vojsci ili državnoj upravi bili oslobođeni plaćanja poreza. U spomenutim su defterima upisani i neki vojnici kao posjednici čifluka, baština i vinograda u Orahovici – tako se 1548. spominju trojica džindija (pripadnika gradske konjice): Alija, Hasan i Kurd, a 1604. dvojica spahija, Ibrahim i Hasan, jeničar Kasim i džindija Alija. No, ne znamo jesu li oni živjeli u Orahovici ili su samo držali spomenute posjede. U spomenutim se popisima spominje mezra (naseljeni posjed) Podluža i čifluk Gradić, koji je 1604. bio u posjedu Alije sina Murata, sa prihodom od 500 akči.

Spomenuti osmanski popisni defteri bilježe značajnu poljoprivrednu proizvodnju. Najviše se uzgajala pšenica i druge žitarice, poput ječma, raži, prosa i zobi, a u selu su evidentirana i četiri mlina. Značajni prihodi su dolazili i od proizvodnje lana, voćarstva i povrtlarstva, pčelarstva. Što se stočarstva tiče, o tome u defterima nema podataka, jer je ta poljoprivredna grana bila oslobođena poreza. Ono je moralo biti dosta razvijeno, s obzirom i na prirodni položaj Orahovice. U defterima se jedino spominje pristojba na držanje svinja, što znači da je i svinjogojstvo bilo zastupljeno. Od posebnog značaja je, izgleda, bilo vinogradarstvo – interesantno je da su najveći pojedinačni prihodi u selu 1604. godine dolazili upravo od vinogradarstva. Na tu tradiciju još uvijek podsjećaju toponimi poput: Vinište, Vina i Hamzino Vино.

To je ono što se o Orahovici u XVI. stoljeću zna na osnovu pisanih izvora, odnosno sačuvanih osmanskih popisnih deftera. Što se pak materijalnih ostataka tiče, u to razdoblje bismo vjerovatno mogli datirati početke staroga groblja na Blagalištu, u šumi Predovac. Kako je riječ o veoma interesantnom lokalitetu, ono zaslužuje da mu se posveti više pozornosti.

58 A. Handžić, *Popis doseljenih Vlaha stočara u nahiji Sokol 1528. godine*, Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 48–49.

59 A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine*, ANU BiH – SANU, Građa XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, 22, Sarajevo 1986., 147.

60 A. Handžić, *Opširni popis nahije Soko u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine*, Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 63–65.

61 A. Husić, *Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine*, Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 109–111.

SVATOVSKO GROBLJE NA BLAGALIŠTU

Na lokalitetu Blagalište, sjeverno od Gornje Orahovice, nalaze se ostaci starog mezarja koje narod naziva Svatovskim grobljem. Mezarje se nalazi u šumi zvanoj Predovac, sa desne strane regionalne ceste koja iz Gornje Orahovice vodi prema Falešićima, odnosno – između mjesta na kojem se, sa spomenute regionalne ceste, odvaja lokalni put za Gornje Čekaniće i raskrsnice gdje se odvaja put za mahal Džafiće.

Groblje danas nije ograđeno i teško je ustanoviti njegovu prvobitnu površinu. Pored same ceste, nalazi se jedan mezar koji je kultno mjesto, gdje narod uči fatihu i ostavlja sadaku. Mezar je ograđen monumentalnim kamenim santračom, sastavljenim od četiri masivne kamene ploče. Na onima koje stoje iznad glave i nogu opažaju se uklesana četvrtasta udubljenja u koja su nekada bili uglavljeni nišani. U ta udubljenja narod danas ostavlja novac. Pored ovog mezara nalazi se još jedan uzglavni nišan, ali bez turbana – koji je odbijen; on je reljefno ukrašen sabljom. Još par oštećenih i deformiranih nišana se zapaža u neposrednoj blizini, a tu je i velik broj fragmenata i turbana. Sve to govori da se tu nekada nalazilo mezarje veće površine.

O Svatovskom groblju na Blagalištu postoje brojne legende, koje se uglavnom svode na priču o poginulim svatovima koji su tu pokopani. Po jednoj verziji te priče, koja se još čuje u Gornjoj Orahovici, pripovijeda se o tragičnoj ljubavi jedne seoske djevojke, koju je otac mimo njezine volje htio udati za sina svog prijatelja, iako je ona već ašikovala sa drugim momkom. Kada su je svatovi povelili od kuće, nesuđeni mladoženja pokušao je “ukrasti” mladu, te napao svatove sa svojim prijateljima. U okršaju koji je izbio, stradali su i djevojka i mladoženja i njena nesuđeni ljubav. Preživjeli svatovi su pokopali mrtve na mjestu pogibije, kao šehide, a mladoženju i mladu sahraniše u jedan mezar – i to onaj ograđen kamenim pločama, pored

■ SVATOVSKO GROBLJE NA BLAGALIŠTU

same ceste. Druga verzija, pak, kazuje da su, svatove napali i pobili drumski razbojnici, a spominje se i međusobni sukob dvaju svatova koji su se kretali iz suprotnog pravca, oko toga ko će se kome skloniti s puta.

Ovakve i slične legende o svatovskim i šehidskim grobljima, kakve se čuju u gotovo svim našim selima, nemaju gotovo nikakvu historijsku vrijednost, osim što upućuju da je riječ o lokalitetima iz starije prošlosti, o kojima nije sačuvano izravno sjećanje u narodu. One svakako predstavljaju interesantan pri-

mjer narodne usmene književnosti, ali treba naglasiti da u svojim osnovnim elementima nisu nipošto originalne. Legenda o nesuđenoj ljubavi i dvojim svatovima koji su pošli po istu djevojku, te se na putu susreli i sukobili – veže se i za čuveni lokalitet Šehiti na brdu Hurije iznad Gračanice, kao i za neka druga stara mezarja u okolini.

Gotovi svi lokaliteti o kojima se priča-ju ovakva predanja ujedno su i kulturna mjesta, veoma značajna u tradicionalnim narodnim oblicima pobožnosti, na kojima se vrše različiti obredi i koja su često obavijena misterijom. Svatovsko groblje na Blagalištu nije izuzetak. Ubrzo nakon što su pokopani, kazuje narodna predaja dalje, na nišanima se noću pojavio *nur* (sveta svjetlost), što je bio znak da su poginuli uživali stupanj šehida. Narod je poslije toga počeo na to mjesto donositi sadaku, što je običaj koji je ostao živ sve do današnjih dana. Pričalo se da se noću na lokalitetu groblja čuju razni uzvici i krikovi, zveket oružja i zvuci borbe, pa se malo ko usuđivao noću tuda prolaziti. Brojne su i priče o “prikazivanjima” na tom lokalitetu.⁶²

Iz kojeg razdoblja potječe Svatovsko groblje u Gornjoj Orahovici? Ostaci većeg kamenog santrača na jednom mezarju, gdje su nekad vjerovatno stajali i masivni kameni nišani – upućuju na monumentalnu islamsku sepulkralnu arhitekturu koja se u našim krajevima razvijala u prvim desetljećima nakon prelaska na islam, po uzoru na srednjovjekovne stećke. Dakle, ovo mezarje bi mogli datirati u XVI. stoljeće. Iz tog je razdoblja i u drugim mjestima u široj okolini sačuvan manji broj masivnih nišana i grobnih konstrukcija, na primjer u Donjim Moranjcima – Čifluku, u Malešićima, zatim u Berkovici (Šehit u blizini džamije, podignut vjerovatno na prahistorijskom tumulu), itd.

Postoji, istina, još jedno predanje koje bi ukazivalo na nešto mlađu dataciju ovog lokaliteta. Naime, prilikom svojih istraživanja

u Gornjoj Orahovici 1980-tih godina, etnolog dr. Salih Kulenović je zabilježio da su u Svatovskom groblju pokopane neke Budimlije koje su umrle od gladi.⁶³ U ovom predanju već možemo naslutiti zrnice historijske istine: ono je u stvari odraz jednog izuzetno teškog i burnog razdoblja od par desetljeća, krajem 17. i početkom 18. stoljeća, o kome ćemo nešto reći u nastavku.

VRIJEME RATOVA I KUGE

Godina 1683. sudbonosna je godina u historiji Osmanskog carstva uopće, a posebno u povijesti Bosanskog ejaleta, u prvom redu njegovih pograničnih krajeva. Te godine Osmanlije pokreću novi ratni pohod s ciljem zauzimanja Beča. No, pretrpjeli su težak poraz i protiv sebe okrenuli koaliciju kršćanskih država. U narednih nekoliko godina, izgubili su sve ranije osvojene posjede sjeverno od Save (Hrvatsku, Slavoniju, Ugarsku, Banat) i najveći dio Dalmacije. Granica se tada pomakla do same Save, u neposrednu blizinu gračaničkog kraja. Upadi neprijateljskih odreda, koji su ubijali, pljačkali i palili sve pred sobom, postali su dosta česti, a mnogi stanovnici ovih krajeva odseljavali su se u unutrašnjost Bosne. Čitava rijeka izbjeglica iz izgubljenih krajeva nahrllila je na teritorij Bosanskog ejaleta, uglavnom u pogranične krajeve poput sjeveroistočne Bosne. U mnogim je familijama na širem gračaničkom području i danas očuvano predanje o porijeklu iz Ugarske (“Undurovine”), Slavonije i Hrvatske.

Vjerovatno su se neki od ovih rodova doselili i na područje Orahovice. Na to, između ostalog, upućuje i jedno od brojnih predanja o svatovskom groblju na Blagalištu, koje je prije tridesetak godina zabilježio etnolog dr. Salih Kulenović. Naime, u tom su groblju, prema ovoj verziji, pokopane neke Budimlije, umrle od gladi. Kako smo već kazali, materijalni ostaci na spomenutom lokalitetu ukazuju na još starije razdoblje, ali u ovom

62 Jednu od njih prenosi i prof. Osman Delić (*O kulturnim mjestima na području opštine Gračanica*, Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 16).

63 S. Kulenović, *Gornja Orahovica*, 62.

■ MEZARJE GDJE SE NALAZILA NAJSTARIJA DŽAMIJA U ORAHOVICI (DOLJNJIČKA DŽAMIJA)

predanju možemo naslutiti odraz istinske povijesne realnosti s kraja XVII. i početka XVIII. stoljeća. Bilo je to vrijeme strahovitih stradanja i neizmernih patnji, vrijeme koji ondašnji hroničari oslikavaju gotovo apokaliptičnim bojama. Narod je masovno stradao u ratovima, neprijateljskim prodorima, od gladi i epidemija, a posebno su ugroženi bili upravo muslimanski prognanici iz prekosačkih krajeva, koji su ostali bez igdje ičega.

Stanovništvo je stradalo i u velikim epidemijama kuge. Širom gračaničkog područja, pa tako i u Gornjoj Orahovici, do današnjih su dana ostala predanja o kugi – moriji ili mubarečiji. Jedno od tih starih predanja, koje je 1967. zabilježio hfz. Ibrahim ef. Mehinagić iz Gračanice, kazuje da je kuga potpuno opustošila Orahovicu – preživio je samo predak familije Mujića, Hadži Husejn, koji je na vrijeme pobjegao iz sela u šumu, gdje je duže vremena živio u vodenici, sve dok epidemija nije prošla.⁶⁴ Na kugu podsjeća i predanje o

porijeklu Mehinbašića-Spreča, kojeg bilježi dr. Salih Kulenović – po tom predanju, oni su se u Gornju Orahovicu doselili iz Pribave, bježeći od kuge koja je tamo vladala.⁶⁵

Ovo burno razdoblje je potrajalo sve do Požarevačkog mira, 1739. godine, kada nastupa duži period stabilizacije i oporavka. Život se obnavlja i dalje razvija i u Orahovici. Selo se dalje razvija i širi, kako na brdskim zaravnima i blagim kosama, tako i u dolini Orahovičke rijeke, gdje se gradi i najstarija džamija u ovome kraju, na mjestu današnjeg greblja Džamišće, u blizini raskrsnice sa koje se odvaja put za Rašljevu. Bila je to, prema očuvanoj tradiciji, jedna od rijetkih seoskih džamija na širem gračaničkom području – pored one u Džakulama i Čekanićima.⁶⁶ Vrlo je vjerovatno da je i džamija u Čekanićima imala značajnu ulogu u vjerskom i kulturnom životu stanovnika Orahovice, tim pri-

64 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline (prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. godine)*, priredio R. Djedović. Gračanički glasnik, XII, 25, 2008., 75; up. S. Kulenović, *Gornja Orahovica*, 61-62. Prema Kulenovićevim

istraživanjima, Hadži Huso je bio porijeklom iz Brke, od kuge mu je stradala cijela porodica – žena i četiri sina, ali se poslije ponovo oženio i dobio četvoricu sinova: Aliju, Hasana, Mustafu i Sulju, rodonačelnike četiri ogranka Mujića.

65 S. Kulenović, isto, 60.

66 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline...*, 77.

■ MEZAR IBRAHIM-BEGA GAZIBEGOVIĆA

je što se uz nju nalazi i turbe Šeh-dede, zagonebnog evlije i “dobrog”, o kome i danas žive mnogobrojna predanja i legende. To je turbe bilo izuzetno cijenjeno i štovano kulturno mjesto (zijaret-gah) za narod sa šireg područja Donje Spreče, doline Tinje i Posavine, a takvo je i danas.⁶⁷

S kraja XVIII. stoljeća, potječu i neki podaci o stanovništvu Orahovice. Riječ je o evidencijama pravnih i sudskih postupaka, ubilježениh u sidžil (sudski protokol) gračaničkog kadije. Najčešće se radilo o vjenčanjima, odnosno sklapanjima šeriatskih brakova. Mustafa, sin Sulejmana iz Orahovice, posredstvom vekila (zastupnika) Kahvedži Hasan-baše vjenčao se u šeriatskom sudu u Gračanici sa Umihanom, kćerkom Ahmeda iz Orahovice, čiji je vekil bio njen brat Omer, a kao svjedoci se pojavljuju Osman i Sulejman iz istog mjesta. Sulejman, sin Ibrahima

iz Orahovice posredstvom vekila Hasana, sina Ibrahimovog, vjenčao se sa Begajetom, kćerkom Mu'mina iz Orahovice – nevjestu je na vjenčanju zastupao otac, a svjedoci su bili Bekir, sin Ibrahima i Sulejman, sin Husejna iz istog sela. Zilkada, kći Ismaila iz Orahovice, vjenčala se sa Mustafom, sinom Memije iz sela Brgule kod Donje Tuzle. Čin vjenčanja nije obavljen posredstvom vekila, nego su oboje u sudu bili lično prisutni, a vjenčani ugovor je sklopljen uz mehr od 6.000 akči. Mehmed, sin Ibrahima iz Orahovice, vjenčao se sa Hatidžom, kćerkom Halila. Mladoženjin vekil je bio brat Osman, a nevjestin Omer, sin Ahmeda. Radilo se o drugom braku spomenutog Mehmeda, jer se kao jedan od svjedoka spominje njegov sin Ahmed, dok je drugi svjedok bio Deli Husein.⁶⁸

Nema sumnje, u tom se vremenu život u Orahovici odvijao kao i u drugim selima tadašnjeg gračaničkog kadiluka. Orahovica se po nečemu, ipak, izdvajala – ovo je selo bilo postojbina jedne begovske familije, iz koje je poteklo nekoliko istaknutih pojedinaca koji su obilježili povijest Gornje Orahovice u narednom, XIX. stoljeću.

ORAHOVIČKI BEGOVI

Gornja Orahovica je, uz susjedne Moranjke i Rašljevu, bila jedno od rijetkih seoskih naselja na širem gračaničkom području u kojem su živjeli pripadnici onovremene društvene elite. Riječ je o rodu Gazibegovića, o čijem porijeklu malo znamo. Ono što je sigurno, jeste to da se radi o familiji, čiji su se pripadnici orodaivali i sa nekim od najuglednijih i najmoćnijih bošnjačkih zemljoposjedničkih rodova, poput posavskih Gradaševića i zvorničkih Fidahića. Tu ukazuje na ugled ovoga roda u prošlosti, iako od vremena iz kojeg potječu sačuvani historijski izvori o Gazibegovićima – taj ugled nije pratila i odgovarajuća ekonomska snaga.

Porijeklo Gazibegovića je u novije vrijeme istražio i obradio Hasan Gazibegović i

67 Opširnije o ovom turbetu: O. Delić, *O kulturnim mjestima...*, 16-17.

68 R. Smajić, *Vjenčanja u sidžilu gračaničkog kadije*, Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 129, 130, 134 i 136.

o rodoslovlju svoje familije objavio posebnu knjigu. On je zabilježio porodično predanje o rodonačelniku Gazibegovića, Hrustanbegu, čiji je brat Jusuf-beg bio rodonačelnik istoimenog roda u Prnjavoru kod Kalesije.⁶⁹ Međutim, rekonstrukcija genealoške table, koju ovaj autor donosi, odnosno prvih nekoliko generacija od rodonačelnika – ne može se prihvatiti kao vjerodostojna, jer je i porodično predanje, na kome je ona zasnovana, vjerovatno rezultat pokušaj da se objasni porijeklo tog roda na jednostavan način. Ono što znamo o Gazibegovićima u prvoj polovici XIX. stoljeća jeste da je to već bio prilično razgranat rod – koji je imao stanovit ugled, ali koji nije bio osobito bogat niti politički utjecajan. Nema sumnje, njegova je povijest već tada sezala puno dublje u prošlost nego što bi se to moglo zaključiti iz spomenute genealoške table (iz koje izlazi da je od Ibrahim-bega, najistaknutijeg člana ove porodice – koji je umro 1846. godine, pa do rodonačelnika proteklo svega tri generacije, dakle manje od jednog stoljeća (Ibrahim-beg bi, po tome, bio praukun rodonačelnika Hrustan-bega).

U jednom osmanskome popisu spahija iz Bosanskog ejaleta, koji su 1711. godine trebali da idu na vojni pohod u Rusiju, spominje se i neki Sulejman iz Orahovice u nahiji Soko.⁷⁰ Njegovi prihodi su zabilježeni u iznosu od 25.700 akči, što znači da je posjedovao *zijamet*, veći zemljišni posjed, a *zaimi* (posjednici *zijameta*) su redovno nosili i titulu *bega*. Po svoj prilici, radilo se o jednom od predaka Gazibegovića, tim prije što se to ime i kasnije često javlja u ovoj familiji. Koji su sve čifluci i koji begluci ulazili u posjed Sulejman-begovog *zijameta*, do danas nije poznato. Među potomcima ovoga roda ostalo je očuvano predanje o nekom znamenitom Sulejman-begu, koji je držao u svom posjedu gotovo cjelokupno područje Gornje Orahovice i na koga i danas podsjeća naziv brda

Sulejman-begova kosa, prema Gornjoj Lohinji. Sulejman-beg je, kako kazuje to predanje, imao i jednog slugu iz sela Dobrnje kod Donje Tuzle, kojemu je poklonio dio svoje zemlje, na kojem je nastala mahala Dobrnjići. Taj Sulejman-beg bi mogao biti istovjetan sa ovim spahijom iz 1711. godine.

Već u prvoj polovici XIX. stoljeća, znamo da su Gazibegovići, kako rekosmo, bili u rodbinskim odnosima sa Gradašćevićima iz Gradačca i Fidahićima iz Zvornika, dvije familije koje su spadale u red najuglednijih bošnjačkih rodova sjeveroistočne Bosne u prvoj polovini 19. stoljeća. To se spominje u jednom pismu kojeg je Murat-kapetan Gradašćević, inače stariji brat Husein-kapetana – Zmaja od Bosne, uputio Ali-begu Fidahiću (koji je kasnije stekao titulu paše), u vezi sa pravnim pitanjima oko nasljedstva neimenovanog maloljetnog Gazibegovića. Murat-kapetan je pisao Fidahiću da je primio jednu tapiju Gazibegovića, moleći ga da mu čim prije pošalje i drugu, ističući kako su i jednom i drugom Gazibegoviću rodbina.⁷¹

Najznačajniji predstavnici roda Gazibegovića u XIX. stoljeću su Ibrahim-beg Gazibegović, učesnik Pokreta za autonomiju Bosne i saradnik Husein-kapetana Gradašćevića – legendarnog Zmaja od Bosne, te Sulejman-beg Gazibegović, vakif koji je sagradio prvu džamiju na užem području Gornje Orahovice.

Ibrahim-beg Gazibegović je rođen negdje krajem 18. stoljeća i bio je sin Osman-bega. U Pokretu za autonomiju Bosne i Hercegovine, 1831.–1832. godine, bio je jedan od zapovjednika udarnih snaga bosanske vojske – onih dvije do tri hiljade ljudi koji su se okupljali neposredno oko Husein-kapetana. U jednom starom dokumentu iz prvih dana Pokreta – popisu vezanom za smještaj ljud-

69 H. Gazibegović, *Familija Gazibegović u prostoru i vremenu*, Gračanica: Grin, 2004., 30-33.

70 V. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1713. (1711.) godine*, GZM, XLII/2, 1930. 87.

71 Pismo je sačuvano u međžmu'i (rukopisnoj bilježnici) Mula Muhamed ef. Mestvice, pisara gračaničkog suda i ličnog tajnika Murat-kapetana Gradašćevića. Nije u cjelosti prevedeno, a gore navedeni podaci potječu iz regeste koju donosi Riza Muderizović, u svom radu *Biografija Mulle Mestvice i korespondencija Murad-kapetana Gradašćevića iz 1818-181. godine* (GZM, XLIV/2, 75).

stva u Zvorniku – Ibrahim-bega Gazibegovića (*Gazibeg-zade*) zatičemo kao zapovjednika manjeg odreda od 55 Orahovičana.⁷²

Kada je, nakon nekoliko mjeseci, Husein-kapetan poražen – zahvaljujući Sultanovoj premoći, ali i bošnjačkoj neslozi – Ibrahim-beg Gazibegović je zajedno s njim krenuo u emigraciju, prešavši u Slavoniju, na teritorij Habsburške monarhije. Sa sobom je poveo i malodobnog sina Džafer-bega. Imena obojice njih se nalaze na popisu osoba koje su, u septembru 1832. sprovedene u Zemun i izručene osmanskim vlastima u Beogradu.⁷³ S obzirom da se Ibrahim-beg vratio u rodno selo, gdje je 1846. godine i umro, vjerovatno se našao u skupini onih kojima je sultan udijelio amnestiju. Njegov mezar se danas nalazi u greblju Mehtefište u Gornjoj Orahovici.⁷⁴

Sulejman-beg Gazibegović, sin Mehmed-bega, bio je dalji rođak Ibrahim-begov, po godinama vjerovatno nešto mlađi. Kako nije imao vlastitih potomaka, odlučio je da od vlastitih sredstava u Gornjoj Orahovici sagradi džamiju – prvu džamiju na užem području sela, te uvakufio dio svoje imovine za njeno izdržavanje, uključujući i jednu kuću, kao i više zemljišnih parcela – oranica i voćnjaka. Džamiju je sagradio 1847. godine, o čemu svjedoči tarih o izgradnji, koji je stajao iznad njenih vrata. Taj se tarih i danas nalazi

na ulazu u novu džamiju koja je sagrađana na temeljima stare.⁷⁵

Sulejman-beg je umro 1858. godine i pokopan je također u mezarju Mehtefište.

Sulejman-beg je, inače, imao čak tri žene, što je i za ono doba bila ne baš svakodnevna i uobičajena pojava. Objašnjenje treba tražiti u činjenici da nije imao potomaka. O njegovu životu možemo još ponešto saznati iz popisa ostavštine, sačinjenog nakon Sulejman-begove smrti, 21. šabana 1274. godine (6. aprila 1858.). Iz tog dokumenta vidimo da Sulejman-beg Gazibegović i nije bio osobito bogat čovjek – više je nalikovao nekom bogatijem seljaku negoli tipičnom predstavniku begovskog soja. Iza njegove smrti su ostala dva konja, dva vola, jedna zaprežna kola, pet krava, dosta poljoprivrednih proizvoda itd. Na stara i slavna begovska vremena podsjećala je u njegovu domu srmali konjska oprema i ukrašeno oružje.⁷⁶ Kao što vidimo, Gazibegovići su već u ovo doba bili poprilično osiromašili i nisu se po svojoj ekonomskoj moći i materijalnom bogatstvu mnogo razlikovali od dobrog dijela svojih komšija “pučkog porijekla”. Materijalno propadanje ovog roda je vjerovatno započelo još davno, sa gubljenjem čitluka i čifčija (kmetova). Gazibegovići su imali posjede u jednom, gotovo potpuno muslimanskom kraju, gdje su seljaci već odavno stekli status slobodnih posjednika, u naknadu za vojnu službu kojom su

72 Dokument je objavio R. Djedović, u radu *O učešću Gračaničlija u pokretu Husein-kapetana Gradaševića*, Gračanički glasnik, II, 3, 1997., 16–17.

73 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, Tešanj: Planjix, 2006. (drugo izdanje), 208.

74 U novije vrijeme je, inače, pokrenuta inicijativa o uređenju mezara i izgradnji turbeta Ibrahim-bega Gazibegovića (O. Hamzić, M. Čičkušić, R. Djedović, *Turbeta Ibrahim-bega Gazibegovića, istaknutog vojskovođe u pokretu Husein-kapetana Gradaševića*, Gračanički glasnik, XI, 22, 32–37). Narudžba projekta za podizanje turbeta Ibrahim-begu Gazibegoviću uvrštena je i u Program rada općinskog načelnika za 2010. godinu (str. 4, br. 1.3.3.5.), dostupno na web-stranici Općine Gračanica: <http://www.opcina-gracanica.ba/doc/30_decembar_2009/Program_rada_Opcinskog_nacelnika_za_2010_godinu.pdf> (posljednji put pristupljeno: 07. 11. 2010.). Autoru nije poznato da li su učinjeni neki koraci na realizaciji tog plana.

75 Tarih objavljuje H. Gazibegović (*Familija Gazibegović*, 42). Tarih se nalazi uzidan pored ulaza u džamiju, na ploči tariha je urezana (savremenim arapskim brojevima) godina 1942., kao godina obnove džamije. Pored ulaza se nalazi i novi tarih, iz 1937. godine (kada je džamija temeljito obnovljena), a na ovoj ploči je urezana 1951. godina, kao sjećanje na još jednu obnovu. Izgradnjom nove zgrade džamije, 1971., oba stara tariha su sačuvana i uzidana desno i lijevo od ulaza, dok je iznad ulaznih vrata postavljen novi tarih kojeg je spjevao Muhamed Seid Mašić iz Gračanice, inače autor brojnih tariha na džamijama i nišanima istaknutih osoba širom Bosne i Hercegovine (v. I. Mašić, *Tarihi Muhameda Mašića*, Sarajevo: Avicena, 1997.).

76 N. Zahirović, *Nekoliko dokumenata i rukopisa iz biblioteke hfz. Ibrahima ef. Mehinagića iz Gračanice*, Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 140–141.

branili granice Carstva. Osim toga, ovaj rod je bio brojn i razgranat, što je utjecalo i na usitnjavanje i diobu i onih beglučkih zemalja koje su bile njihovo isključivo vlasništvo. U drugoj polovici XIX. stoljeća, već postoji nekoliko ograna ove porodice: Dervišbegovići, Jusufbegovići i Džaferbegovići.

Ipak, svijest o begovskom porijeklu dugo se još zadržala u krugu ove široko razgranate familije. Sve do početka XX. stoljeća, Gazi-begovići su se orodaivali sa begovskim rodovima, najčešće onim iz susjednih sela – poput Morankića u Moranjcima i Hasanbegovića iz Rašljeve, koji su bili sličnog imovnog stanja.⁷⁷ Ipak, znamo da su se ženidbeno-udadbene veze sklapale i sa udaljenijim rodovima, poput Isabegovića iz Gornjeg Rahića, Muradbegovića iz Tarevaca ili Bešlagića iz Doboja, a također i familijama iz Gračanice, koje su pripadale srednjem građanskom staležu. Međutim, sa općim trendovima modernizacije, na razmeđu XIX. i XX. stoljeća, Gazibegovići se sve češće orodaivaju i sa ostalim familijama u Orahovici, svojim komšijama. Članovi ove familije su tada pretežno zemljoradnici, sitniji trgovci i zanatlije. O nekadašnjim slavnim begovskim vremenima ostala je pjesma i usmeno kazivanje.

NA PRAGU NOVOG DOBA...

Posljednja dva i pol desetljeća osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini obilježava dugotrajni proces modernizacije u kojem se na cjelokupnom prostoru BiH, uključujući i gračanički kraj, zbile krupne i korjenite promjene u svim oblastima života – i društvenom, i ekonomskom, i kulturnom. Sve te promjene su imale odraza i na prostoru Gornje Orahovice, što u ovom trenutku možemo naslutiti tek u nekim općim crtama – jer je taj period naše lokalne prošlosti još uvijek neispitan, a desetine i stotine dokumenata u arhivima Istanbula, Beča i Sarajeva još uvijek čekaju na istraživača.

77 Hasanbegovići su, inače, porijeklom od tuzlanskih Ponjavića, a ovi su, pak, daljom lozom i sami bili vezani za Morankiće.

Može se uzeti da početak ovoga razdoblja označava izgradnja modernog puta dolinom rijeke Spreče, od Gračanice prema Tuzli. Ovaj put je 1866. godine, po nalogu upravitelja Vilajeta Bosna, Topal Šerif Osman-paše (1861.–1869.), izgradio namjesnik Zvorničke live (okružja) Hilmi-paša, što nam u svojim memoarima svjedoči tuzlanski trgovac i istaknuti javni i društveni djelatnik Živko Crnogorčević, ocjenjujući ovog osmanlijskog dužnosnika kao “vrlo izobraženog i dobrog, a i pametnog” čovjeka.⁷⁸ Time je “oživjela” dolina Spreče, dok je stari karavanski drum koji je – od Gračanice, preko Soljanuše, Tunjevca, Sinanove Čuprije i Sulejman-begove kose do Gornje Orahovice i dalje preko Moranjaka i Seone – vodio prema Tuzli – sveden na lokalne okvire. Izgradnja puta dolinom Spreče potaknula je značajniji razvoj naselja i mahala na obodu Sprečkog polja, te formiranje zasebnog naselja – Donje Orahovice. Ipak, još dugo vremena će Gornja i Donja Orahovica biti jedno jedinstveno naselje i administrativni pojam, od duboko u XX. stoljeće.

U poznijem osmanskom periodu, Gornja Orahovica se konačno oformila u današnjem obliku, kao naselje od desetak mahala, odnosno zaseoka. Krajem osmanske vlasti imala je oko 200 kuća, a prvi austrougarski popis stanovništva, iz 1879. godine, bilježi ukupno 1.163 stanovnika, od toga 602 muškoga i 561 ženskoga spola. U to doba bila je središte seoske općine i razvijenije naselje. U selu je postojalo nekoliko dućana, a središte društvenog života bila je mjesna džamija. Austrougarska okupacija i uspostava nove vlasti, kako se čini, nije izazvala veće lomove i potrese u životu ovog naselja. Ono se i dalje razvijalo jednim sporim, ali sigurnim tokom, a odjeci i odrazi novih kulturno-civilizacijskih tekovina, koje su u našoj zemlji zaživjele sa dolaskom Austro-Ugarske, polahko su dopirali i prodirali, mijenjajući lice i ovog kao i ostalih naselja u Bosni i Hercegovini.

78 *Memoari Živka Crnogorčevića*, priredio za štampu Milenko S. Filipović. ANU BiH, Građa XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 10, Sarajevo 1966., 52.